

Communisme en godsdienst zijn niet te combineren, ook niet in de Sowjet-Unie

Stalins strijd tegen de kerk lijkt te slagen...

„Zij brachten hem in de stad voor het gerecht. Daar werd hem een ik voorgelegd, dat hij ondertekenen moest. Daarmee zou hij dan verklaren dat alles wat hij gepredikt had, gelogen was. Ondertekende het dan was hij vrij. Hesse nam het papier, las het, verscheurde het en wierp de snippers voor de voeten van zijn rechters. Toen hebben ze hem afgrijselijk mishandeld zonder dat hij een klacht uitte. Zij hebben hem de ogen uitgestoken en de oren afgesneden. Pas toen zij zijn de tong verminkten, stootte hij een smartelijke kreet uit. Daarna hebben zij hem naar de rivier gesleept, met de rug naar de oever geplaatst en doodgeschoten.”

Deze afgrijselijke gebeurtenis vond in 1938 plaats in een door de communisten bezet deel van Letland. Was het een uitzonderlijk incident? Of maakte het deel uit van een door de staat georganiseerde systematische vervolging van gelovigen? Russische tijdgenoten zouden hier geheel verschillende antwoorden op hebben gegeven. Communisten ontkenden ontkennen dat er sprake was van geloofsvervolging. Maar ook kerkleiders eenvoudige gelovigen zouden elkaar tegenspreken. Het antwoord dat men gaf, hing af van de kerk waartoe men behoorde, de plaats waar men woonde, Voor de communistische leiders was er namelijk verschil tussen de ene kerk en de andere, tussen de ene situatie en de andere. Dat neemt niet weg dat de communisten een diepe afkeer hadden van alle godsdienst. Voor hen was een samengaan van christendom en communisme uiteindelijk onmogelijk. De kerk had alleen bestaansrecht voor zover en zolang ze de opbouw van de communistische heilstaat naderbij bracht. Ten slotte zou de kerk moeten verdwijnen. Indien een kerk zich voor dit doel wilde laten gebruiken, werd ze geduld; anders was er voor haar geen plaats.

Antigodsdienstige leer

Om de communistische afkeer van de godsdienst te begrijpen moet men terug naar de leer van Marx en Lenin. De negentiende eeuwse denker Karl Marx zag godsdienst als een gevolg van de ellendige omstandigheden, waarin de arbeiders uit zijn tijd verkeerden! Om die ellende te vergeten, ontwerpt de mens een fantasiewereld, waaraan hij zich vastklampt. Die fantasiewereld is het bestaan van God en het leven in het hiernamaals. „Godsdienst is dus opium voor het volk.”

Lenin heeft dit idee in een artikel nader uitgewerkt. Hij schrijft dan: „Aan degene die gedurende zijn gehele leven zwoegt en gebrek lijdt, leert de godsdienst berusting en lijdzaamheid in het aardse leven en troost hem met de hoop op een hemelse beloning... De godsdienst is het opium van het volk. De godsdienst is een soort syboecha (slechtste soort wodka) waarin de slaven van het kapitalisme hun menselijke gedaante verzuipen, en meteen verzuipen ze hun verlangen naar iets dat ook maar enigszins op een menswaardig bestaan lijkt.” De marxist wijst de godsdienst dus als een onwetenschappelijke fantasie af. Maar niet alleen vanwege het onlogisch karakter van de godsdienst maakt Marx er bezwaar tegen, maar vooral ook omdat de kerk een machtig werktuig in handen van de rijken is. Volgens Marx steunt de kerk per definitie de kapitalisten, en samen houden ze de ontevreden arbeiders onder de duim.

Vergeten

Wanneer de revolutie de opbouw van de communistische heilstaat heeft ingeleid, zal volgens de verwachting van Marx de behoefte aan godsdienst vanzelf verdwijnen. In die samenleving heeft

immers iedereen genoeg en is de ellende vergeten. In zijn theorie is het afsterven van de kerk een logisch gevolg. Marx denkt daarom ook niet dat godsdienst met geweld bestreden moet worden. Op dit punt is Lenin echter verder gegaan. Twijfelde hij aan de vanzelfsprekendheid waarmee de godsdienst verdwijnen zou? Voor hem is het strijdbaar atheïsme in ieder geval een onmisbaar, wezenlijk onderdeel van de communistische leer. Hij noemde godsdienst een onuitsprekelijke gemeenschap en een ingemene infectie." Met propaganda en „wetenschappelijke" argumenten wilde Lenin de godsdienst bestrijden. Door regeringsmaatregelen wilde hij de macht van de kerk beperken. Al in 1905 pleitte hij voor een strikte scheiding van kerk en staat. Voor de Russisch-orthodoxe geestelijkheid was dit een onheilspeilende boodschap gezien de nauwe banden die er tussen de tsaar en de kerk waren. Bij zijn antigodsdienstige program waarschuwde Lenin wel voor een gevaar. De gelovige arbeider mocht niet in zijn gevoelens gekwetst worden. Dat zou immers verdeeldheid binnen de arbeidersklasse veroorzaken. Daarmee liep de opbouw van de communistische heilstaat grote risico's en dat moest zeker voorkomen worden. Ook hier merkt men Lenins aarzeling ten aanzien van de stelling van Marx, dat de godsdienst vanzelf zou verdwijnen.

Sommige arbeiders zouden langer dan gewenst vast kunnen houden aan de „fantasiewereld van de godsdienst." Aarzelde Lenin ook bij de gedachte aan de praktische uitvoering van zijn theorie over het (laten) verdwijnen van de godsdienst? De ontwikkelingen na de revolutie laten zien dat de godsdienst niet vanzelf verdwijnt.

Voor de revolutie

Om de bolsjewistische politiek ten aanzien van de godsdienst goed te begrijpen is enige bekendheid met de kerkgeschiedenis voor 1917 onmisbaar. De kerstening van Rusland begint met de doop van vorst Wladimir van Kiev in 988. tklampt.

Deze bekering van de grootvorst is het gevolg van de zendingsactiviteiten die vanuit Byzantium ondernomen zijn. Omdat de christenen in Rusland een binding hebben met de kerk van het Oosten, vervreemdden zij na het schisma (scheuring) in 1054 van de christenen van het Westen, die rooms-katholiek blijven. Na de val van Constantinopel (1453) verklaart de Russische kerk zich zelfstandig en in 1589 wordt het patriarchaat van Moskou ingesteld. Sindsdien wordt Moskou gezien als het derde Rome.

Als in de loop van de vijftiende en zestiende eeuw de grootvorsten van Moskou keizerlijke allures aannemen, ontvangen ze bij hun streven de steun van de kerk. De patriarchen voeden de Russen op in trouw aan en verheerlijking van de tsaar. Hij is voor hen de door God gezalfde vorst. Trouw aan het vadedand betekent dus trouw aan tsaar en kerk. De band tussen kerk en vorst wordt nog hechter wanneer tsaar Peter de Grote het ambt van patriarch afschaft. Voortaan wordt de kerk bestuurd door een Heilige Synode, die haar werk doet onder het wakend oog van de opperprocurator, de zaakwaarnemer van de tsaar. Zo is de kerk een wezenlijk onderdeel van het tsaristisch machtsapparaat. Dientengevolge krijgt de Russischorthodoxe kerk grote voorrechten boven andere christelijke groepen.

Hervormde leer

Naast de Russische kerk, waartoe het overgrote deel van de bevolking behoort, zijn er in Rusland talloze christelijke groepen en sekten. In vrijwel alle gevallen zijn het bewegingen die ontstaan zijn onder invloed van het buitenland.

Met de hervormde leer komt Rusland in aanraking als in de achttiende eeuw Duitse kolonisten zich in

de streken langs de Wolga in Zuid-Rusland vestigen. Tevens komt een aantal hervormden uit Nederland naar St. Petersburg. Het reformatorisch gedachtegoed blijft echter voorlopig nog beperkt tot aanhang onder immigranten. Pas in de negentiende eeuw gaan Engelse en Amerikaanse evangelisten werken onder de Russische bevolking. Dit wordt soms oogluikend door de staat toegestaan, maar vaker door de ambtenaren van de staat en door de Russisch-orthodoxe geestelijkheid tegengewerkt. Men beschouwt dit als een bedreiging van kerk en staat en moet daarom als gezagsondermijning bestreden worden.

Bolsjewisme

Het jaar 1917 brengt ook voor de kerk grote veranderingen. De Februari-revolutie maakt een einde aan het bewind van de tsaar. De nieuwe machthebbers worden door de Russisch-orthodoxe geestelijkheid tamelijk loyaal ontvangen. Wel ontstaan enige conflicten als de parochiescholen onder staatstoezicht gebracht worden en men het burgerlijk huwelijk toestaat. Maar in het algemeen is de verhouding tussen kerk en overheid goed, mede omdat de kerkelijke eigendommen onaangetaast blijven. De voorlopige regering behoudt echter haar invloed op de kerk door het ambt van opperprocurator in stand te houden. Daarmee belemmert deze nieuwe regering de vervulling van een al lang gekoesterde wens, om weer een patriarch aan het hoofd van de kerk te hebben. Pas in de zomer van 1917 geeft de regering aan dit verlangen toe en kan een nationaal concilie ter verkiezing van een patriarch bijeengeroepen worden. Begin november wordt Tichon tot patriarch gekozen. Een nieuw tijdperk is voor de Orthodoxe Kerk aangebroken, zo juichte men. Alles wordt anders...

Alles anders

Alles is anders geworden, maar niet zoals de kerkleiding zich heeft voorgesteld. Een van de eerste maatregelen van de in oktober 1917 aan de macht gekomen bolsjewieken is het decreet van januari 1918 tot scheiding van kerk en staat. De staat wil zich niet meer bemoeien met de godsdienst, en burgers zullen geen nadelen meer ondervinden omdat ze tot een bepaalde godsdienst behoren. Hiermee komt een einde aan de bevoorrechte positie van de Russisch-Orthodoxe Kerk. Zo moet de kerk het onderwijs aan de staat overdragen. De kerkgebouwen en alle inboedels worden staats eigendom. De kerk krijgt ze vervolgens in bruikleen.

De grondwet van 1918 breidt deze maatregelen uit. Wel geeft artikel 13 officieel de ruimte voor evangelisatie, maar in de praktijk wordt de Orthodoxe Kerk hier nauwelijks gelegenheid toe gegeven (terwijl de atheïsten openlijk propaganda mogen bedrijven!). Men kan dus stellen dat kerk en staat niet wezenlijk gescheiden zijn. Wel wordt immers de invloed van de kerk op de staat uitgebannen, maar de staat wil zijn greep op de kerk behouden.

De leiding van de Russisch-Orthodoxe Kerk wenst zich niet zomaar bij deze ontwikkeling neer te leggen. Al op het concilie in het najaar van 1917 verheffen zich stemmen tegen het brute optreden der bolsjewieken. In januari 1918 keurt patriarch Tichon door middel van een rondzendbrief de terreurdaden van de bolsjewieken af. Hij schroomt er niet voor de misdadigers in de ban te doen. De gelovigen worden opgewekt trouw te blijven aan de belijdenis. Wel waarschuwt hij met name de geestelijkheid ervoor partij te kiezen in de felle politieke strijd tussen voor- en tegenstanders van de revolutie. Haar taak is te zorgen voor het geestelijk welzijn van het volk.

Afsterven

De nieuwe autoriteiten begrijpen dat ze zich niet zonder meer kunnen ontdoen van deze kerkleider. Een brute moord zal te veel onrust brengen. Wel wil men zijn gezag inperken, omdat men uitgaat van de veronderstelling dat een „onthoofde" kerk zal afsterven. Om die reden legt men hem in 1918

enige tijd huisarrest op en stimuleert men ook afscheidingen. Een uitstekende gelegenheid om het patriarchegezag af te kalven biedt de hulpverlening tijdens de hongersnood van 1920-1921. Tichon biedt dan aan de kerkelijke schatten te verzilveren, met uitzondering van die welke bij de eredienst gebruikt worden.

De Sowjets zijn daarmee niet tevreden gesteld en eisen alle schatten op. Als Tichon dan de inlevering verbiedt, wordt hij gearresteerd. Overal worden nu ook processen tegen geestelijken gehouden. Ze worden ervan beschuldigd de arme, hongerende parochianen te laten kreperen, terwijl zij als rasechte kapitalisten hun bezit koesteren. Kerken worden geplunderd.

De bekende schrijver Solzjenitsin herinnert zich het volgende: „Het droevig beeld van de onderdrukking en verwoesting van de Orthodoxe Kerk op onze vaderlandse bodem heeft mij heel mijn leven vergezeld, vanaf de eerste indrukken uit mijn kinderjaren. Ik herinner me hoe gewapende politiemannen de kerkdienst stopzetten en de plaats van het altaar opgingen; hoe een paasprocessie in de war werd gestuurd, terwijl de kaarsen en het avondmaalsbrood werden weggegraaid; hoe klasgenootjes het kleine kruisje dat ik onder mijn kleren droeg wegrukten; hoe kerkklokken tegen de grond werden gesmeten en men kerkgebouwen begon af te breken, om zo aan stenen te komen”

Priesteropleiding

Terwijl Tichon in arrest is, scheidt zich een deel van de Russisch-Orthodoxe Kerk af. Zij vormt de levende kerk, welke bereid is tot samenwerking met de bolsjewistische regering. Tichon wordt een openluchtkerkdienst van Russische afgescheiden baptisten. Door hen geblameerd als voorstander van terugkeer naar de tsaar. Daarom erkent men zijn gezag niet langer. Deze afgescheiden kerk ontvangt de steun van de staat, en wordt door de autoriteiten erkend als enig wettige voortzetting van de Russisch-Orthodoxe Kerk. Zelfs verlenen de bolsjewieken hen het voorrecht een eigen priesteropleiding te starten en een eigen krant uit te geven.

Het overgrote deel van het kerkvolk blijft echter trouw aan de oude orthodoxe kerk. Patriarch Tichon is dan ook niet zomaar te liquideren. Daarom oefent men op hem druk uit, zodat hij zijn standpunt herziet. In juni 1923 legt de patriarch een formele schuldbekentenis af. Daarin verklaart hij onder meer: „Aangezien ik werd opgevoed in een monarchistische maatschappij en tot de tijd van mijn arrestatie toe onder de invloed was van tegen de Sowjet gekante personen, was ik inderdaad vijandig gezind jegens het Sowjetbewind.... Ik heb berouw van deze misdaden... en verzoek het Opperrechtshof de tegen mij genomen maatregelen te wijzigen... Ik verzeker tegelijkertijd het Opperrechtshof dat ik voortaan geen vijand van de Sowjetregering zal zijn". Deze verklaring betekent een belangrijk keerpunt. Vanaf nu zal de Russisch-Orthodoxe Kerk haar waarschuwend stem tegen de praktijken van de communisten nauwelijks meer laten horen. Ze conformeert zich geheel aan de instructies van de staat; een beleid dat zich tot heden toe voortzet.

Evangeliechristenen

Zoals reeds is aangegeven, kent Rusland naast de Orthodoxe Kerk een aantal christelijke groeperingen. Hoe hebben zij de revolutionaire omwenteling van 1917 ervaren? Als voorbeeld nemen we de evangeliechristenen en baptisten waarvan de nakomelingen onder ons door Oost-Europaorganisaties bekend zijn.

Voor hen brengt de revolutie bevrijding van de achtergestelde positie die men tijdens het tsarenbewind heeft moeten innemen. De bolsjewieken staan ook positiever tegenover deze sektariërs dan tegenover de oude staatskerk. De evangeliechristenen en baptisten wordt bijvoorbeeld niets in de weg gelegd bij hun evangelisatiewerk. Een geweldige groei is dan ook het

gevolg. Daarnaast krijgt men de gelegenheid eigen theologische opleidingen te stichten, bijbels en geestelijke lectuur uit te geven. Opvallend is de stichting van christelijke landbouwnederzettingen met namen als „Gethsemané" en „Bethanië". Met medeweten van de communistische partij worden zelfs plannen ontwikkeld om een stad te bouwen, waar men het gehele openbare leven naar christelijke"normen wil inrichten. De toekomst lijkt vol tekenen van hoop...

Atheïstische aanval

Aan het eind van de jaren twintig komt er echter duidelijk verandering in de politiek van de staat ten opzichte van de godsdienst. Daarvoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. De Orthodoxe Kerk is wel tot gehoorzaamheid gebracht, maar heeft nog te veel aanhang. De groei van de sekten is verontrustend. Maar vooral is van belang dat de bolsjewieken in het algemeen en Stalin in het bijzonder stevig in het zadel lijken te zitten. Nu kan de opbouw van de ideale maatschappij krachtig ter hand genomen worden. Omdat gebleken is, dat de godsdienst nog niet aan het afsterven is. zal een atheïstische campagne hier de nodige verandering in moeten aanbrengen.

Al in 1925 richt men een „Bond van Atheïsten" op die o.a. door de uitgave van het tijdschrift „De Goddeloze"" het onredelijke van de godsdienst aan de kaak wil stellen. Om het strijdbare karakter te benadrukken wordt enkele jaren later de naam veranderd in „Bond van militante Atheïsten".

Als Stalin in 1928 zijn eerste vijfjarenplan afkondigt wordt daarin de strijd tegen de godsdienst uitdrukkelijk genoemd. Wat dit betekent wordt een jaar later duidelijk door de „Wet op de religieuze verenigingen". Hierdoor is de godsdienstbeleving alleen nog binnen de kerkmuren toegestaan. Elke gemeente moet toestemming van de overheid hebben om samen te komen. Opleidingen voor geestelijken worden opgeheven. Vooral de jeugd moet beschermd worden tegen de godsdienst. Hiermee is de basis gelegd voor een geconcentreerde aanval op alle godsdienst, zoals deze in de jaren dertig plaatsvindt.

Duizenden kerkgebouwen worden gesloten. Talloze geestelijken en gelovigen verdwijnen naar Siberië en komen nimmer terug. Stalins opzet de godsdienst met geweld te laten verdwijnen lijkt te slagen. Alleen in 1937, een „topjaar" in de kerkzuivering, verklaart bij een volkstelling 45 procent van de bevolking nog in God te geloven. De godsdienst blijkt hardnekkiger dan Marx en de zijnen ooit hebben kunnen bedenken!

https://www.digibron.nl/viewer/collectie/Digibron/id/tag:RD.nl,19860404:newsml_b1f96a791ec0736c1bd44e5d7fb49b92

Publicatiedatum 4 april 1986